

jaar in het buitenland genezing zocht. Hij had zijn voornemens niet kunnen doorzetten, noch in de kerk, noch in de Tweede Kamer waarin hij in 1874 zitting genomen had. Daarbij kwam nog de deceptie over het gedrag van de Amerikaan (!) R. Pearsall Smith, de ziel van de Brighton-opwekkingsbeweging waar Kuyper sinds voorjaar 1875 enthousiast aan deelgenomen had.³⁹

Vanaf 1876 echter begon het verzet, nu steeds meer gericht tegen de liberale overheersing als geheel, langzaam weer op te leven tot het in de jaren 1884-1887 een nieuw hoogtepunt bereikte. Tot de aanloopperiode behoren de oprichting van Patrimonium in 1876 naast het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond van 1871, maar ook de organisatie der antirevolutionairen tot een partij in 1879 en de stichting der Vrije Universiteit in 1880. De door Kuyper voorziene differentiëring der samenleving zette door. Zelf bevorderde hij haar krachtig, aangemoedigd door de bij het petitionnement van 1878 openbaar geworden macht van het orthodoxe volksdeel. Toch liet Kuyper in die jaren het thema 'calvinisme' rusten. Het beginsel heette bij hem toen eer 'Gereformeerd' dan 'Calvinistisch'.⁴⁰ Het was de tijd waarin hij zijn acties op de terreinen van politiek, wetenschap en kerk zoveel mogelijk gescheiden hield: de politieke Kuyper van *De Standaard* van 1872 en Kuyper van *De Heraut*, eind 1877 opnieuw opgericht en bestemd voor de engere kring van volgelingen.

Het consequente Calvinisme

In 1885, midden in een politiek en sociaal roerige tijd, maakte Kuyper abrupt een einde aan het tweesporenbeleid van de jaren na 1877. Vanaf dat moment gebruikte hij weer nadrukkelijk de woorden 'calvinisme' en 'calvinist(isch)', maar dan in een betekenis die zij in 1874 nog niet bezaten, namelijk die van 'echt, consequent gereformeerd'.⁴¹ Op de achtergrond stond als verstverwijderde kring de situatie in de toen 86 zetels tellende Tweede Kamer. Daar hielden sinds eind '84 liberalen en confessionelen elkaar precies – beiden 42 – in evenwicht; de in het begin van de jaren '70 nog belangrijke conservatieven restten slechts 2 zetels. Sinds '83 was een grondwetsherziening aan de orde, waarbij ook gesproken werd over een uitbreiding van het kiesrecht. Een confessioneel kabinet kwam in zicht; de antirevolutionairen moesten beslissen

39. *Briefwisseling*, 355-358; H. Krabbendam, 'Zielenverbrijzelaars en zondelozen. Reacties in de Nederlandse pers op Moody, Sankey en Pearsall Smith, 1874-1878', in: *DNK* 34 (mei 1991), 39-55, m.n. 51v.

40. Zie *Ons Program*¹, waar de meeste stukken waarin van 'Calvinisme' sprake is dateren van 1873, en *Souvereiniteit in eigen kring*¹, Amsterdam 1880, m.n. 27.

41. Vgl. Kuypers eigen, latere uitleg van 'Calvinisme': *De Heraut*, 15 september 1895.